

Kuntoutus- ja palveluohjauksen mahdollisuudet

Tiina Notko: YTM, tutkija, Kuntoutussäätiö
tiina.notko@ulapland.fi

Janus vol. 14 (1) 2006, 61-66

Janus

Useissa selvityksissä on tunnistettu ja tunnustettu kuntoutusohjauksen (*rehabilitation counseling*) ja palveluohjauksen (*care/case management*) tarve. Sosiaali- ja terveydenhuollon moniammatillinen yhteistyö tarvitsee koordinoitua toimintakulttuurien erilaisuuden ja toimintojen eriytymisyyden takia. Varsinkin sellaiset asiakkaat, jotka eivät itse kykene arvioimaan palvelujen tarpeita ja asettamaan omia tavoitteita, tarvitsevat paneutuvaa ohjausta. (Esim. Etherington 2002; Suominen 2002; Ala-Nikkola ja Valokivi 1997, 19–20, 157.)

Kuntoutus- ja palveluohjaus ovat olennainen osa nykyaikaista palvelujärjestelmää. Niitä toteutetaan ja kehitetään koko ajan, mutta kahtena erillisenä toimintamuotona. Tarkoituksenmukaisen kokonaisuuden rakentamiseksi on selvitettävä termien kuntoutusohjaus ja palveluohjaus konkreettiset sisällöt ja toimintojen käytännöt. Toimintamuotoina ne ovat tulleet suomalaisen sosiaali- ja terveydenhuoltoon eri aikoina ja eri reittejä. Käytännössä niiden molempien järjestämistavat vaihtelevat organisaatio- ja työntekijäkohtaisesti, mutta perimmäiseltä sisällöltään ne vaikuttavat samalta asialta.

Lääkinnällisestä kuntoutuksesta annetun asetuksen (1015/91) mukaan kuntoutusohjaus on "kuntoutujan ja hänen lähiyhteisönsä tukemista ja ohjausta sekä kuntoutujan toimintamahdollisuuksiin liittyvistä palveluista tiedottamista". Myös vammaispalveluasetus (759/87) määrittelee kuntoutusohjauksen, vaikka sitä ei toissijaisen vammaispalvelulain perusteella käytännössä juuri toteutetakaan. Vammaispalveluasetuksen mukaan "kuntoutusohjaukseen kuuluu vammaisen henkilön ja hänen lähiyh-

teisönsä ohjaaminen sekä vammaisen henkilön toimintamahdollisuuksien lisäämiseen liittyvistä erityistarpeista tiedottaminen".

Palveluohjausta ei määritellä suomalaisessa lainsäädännössä. Erja Pietiläinen ja Heikki Seppälä (2003, 10) ovat kuvanneet palveluohjauksen käsitettä, tai oikeammin sen suomalaisia sovelluksia, "niiksi toimintoiksi, joilla asiakkaan ja viranomaisia edustavan palveluohjaajan yhteistyönä suunnitellaan, organisoidaan, yhteen sovitetaan ja arvioidaan palveluja, joita asiakas tai hänen perheensä tarvitsevat nykyisessä elämänvaiheessaan elämänhallintansa tueksi." Kuntoutusohjaukselle ja palveluohjaukselle rinnakkaisena käsitteenä esiintyy joskus myös kuntoutusluotsaus, esimerkiksi Kuntoutussäätiön maahanmuuttajille suunnatussa Majakka-projektissa (Lehdonvirta ja Peltola 2005).

Kuntoutus- ja palveluohjauksen asiakasryhmiä ovat pitkäaikaissairaat, vammaiset, vanukset ja erilaisista terveydellisistä tai sosiaalisista syistä syrjäytymisvaarassa olevat ihmiset, joiden halutaan selviytyvän mahdollisimman pitkään ja hyvin ilman laitoshoidoa. Toimintojen koordinoinnilla ja yhteistyön ohjaamisella pyritään varmistamaan tarkoituksenmukaisten ja toimivien kuntoutussuunnitelmien rakentuminen ja toteutuminen. Asiakaslähtöisen tuen ja ohjauksen avulla voidaan kuntoutujille antaa mahdollisuus ottaa käyttöön omat voimavaransa kuntonsa ja elämänlaatunsa ylläpitämiseksi ja parantamiseksi.

Pohdin tässä puheenvuorossa kuntoutus- ja palveluohjausjärjestelmän yhtenäistämistä ja tarkoituk-

”Kuntoutus- ja palveluohjauksen...”

senmukaista kehittämistä. Haluaisin saattaa yhteen eri tahoilla tehtävää työtä: toisaalta kuntoutusohjauksen, toisaalta palveluohjauksen kehittämistä sekä näihin työtehtäviin valmistavaa koulutusta. Pyrin edistämään kriittistä keskustelua kuntoutus- ja palveluohjauksesta suomalaisessa sosiaali- ja terveydenhuollossa; sellaista keskustelua, jonka kautta tarkoituksenmukainen ja eri ryhmiä optimaalisesti palveleva ohjaus mahdollistuisi.

Mitä kätkeytyy käsitteiden kuntoutusohjaus ja palveluohjaus taakse?

Kuntoutusohjausta on toteutettu keskussairaaloiden yhteydessä noin 40 vuoden ajan. Aluksi se oli järjestöjen tuottamaa toimintaa, jota sairaanhoitopiirit ostivat. Vähitellen sairaanhoitopiirit alkoivat perustaa myös omia kuntoutusohjaajan virkoja. Viimeisten 15 vuoden aikana erikoissairaanhoidon kuntoutusohjauksen painopiste on siirtynyt erikoissairaanhoidon omiin virkoihin, joskin uusia ostopalvelusopimuksiakin keskussairaaloiden ja järjestöjen välillä tehdään edelleen. Kuntoutusohjausnimikkeistön (Toijanen 2003, 10) mukaan Suomessa oli 214 erikoissairaanhoidossa toimivaa kuntoutusohjaajaa vuonna 2002. Heistä sairaaloiden viroissa toimi 166, ostopalvelutyöntekijöitä oli 47. Parhaillaan käynnistymässä olevan tutkimukseni (Notko, tekeillä) perusteella kuntoutusohjaajien kokonaismäärä erikoissairaanhoidossa vuoden 2006 alussa on suurin piirtein sama.

Kuntoutusohjaaja-nimikkeen käyttö on vähitellen laajentunut myös erikoissairaanhoidon ulkopuolelle, muun muassa terveyskeskuksissa ja kuntoutuslaitoksissakin toimii nykyisin kuntoutusohjaajia. Heitä on niin lääkinnällisen, sosiaalisen kuin ammatillisen kuntoutuksen toiminnassa. Työnkuvat vaihtelevat, kuten ne vaihtelevat myös keskussairaaloiden kuntoutusohjauksessa.

Palveluohjausta (tällä nimellä) ei ole vielä vakiintuneiden palvelujen joukossa, vaan sitä toteutetaan

lähinnä projekteissa (ks. Pietiläinen 2003, 24–27). Siitä toivotaan uutta välinettä palvelujärjestelmän pirstaleisuuden asiaskohtaiseen hallintaan ja yhteistyön kehittämiseen. Palveluohjausta on kokeiltu ja arvioitu erilaisissa julkisissa (esim. Pietiläinen 2003; Kokkola ym. 2002; Ala-Nikkola ja Valokivi 1997) ja yksityisissä (esim. Vallo 2004; Hyttinen 2001) hankkeissa. Näissä raporteissa tuetaan tavoitetta saada palveluohjaus pysyväksi toimintamuodoksi sosiaali- ja terveydenhuoltoon.

Mielenterveyskuntoutuksen palveluohjausta erittelevässä artikkelissa Mueser ym. (1998) erottavat palveluohjauksessa kolme mallia: perus-, yhteisö- ja voimavaraorienteisen mallin. Perusmallissa keskitytään yhteistyön koordinointiin ja asiakkaiden ohjaamiseen oikeisiin palveluihin, kun taas yhteisömallissa korostetaan asiakkaan kanssa yhdessä tekemistä ja yhteistyön intensiivisyyttä. Voimavaraorienteisessa mallissa on puolestaan keskeistä asiakkaan oman toimintavoiman ja valtaistumisen käyttöönotto.

Tämä jaottelu sopii hyvin myös Suomessa toteutettujen kuntoutus- ja palveluohjaushankkeiden erittelyyn. Edellä mainittu Pietiläisen ja Seppälän (2003, 10) palveluohjauksen määritelmä vastaa Mueserin jaottelussa lähinnä perusmallia, jossa painottuu asiakkaan kannalta tarkoituksenmukaisen palvelukokonaisuuden rakentaminen. Myös lainsäädännössä käytettävä kuntoutusohjausmääritelmä heijastaa Mueserin perusmallin sisältöjä. Yhteisömallia sovelletaan työikäisten mielenterveyskuntoutujien itsenäistä asumista tukevassa Turvanen-hankkeessa, jossa kuntoutusohjaaja toimii yhdessä asiakkaan kanssa tämän jokapäiväisissä toiminnoissa (Nouko-Juvonen 2001). Voimavaraorienteista palveluohjausta edustaa Hyvän mielen talo ry:n Kotikuntoutus-projekti, jossa haettiin asiakkaiden mahdollisuuksia valtaistua, löytää omat kykynsä vaikuttaa kuntoutumiseensa ja elämäänsä (Vallo 2004; Notko ja Järvikoski 2004). Käytännön toteutukset edustavat kuitenkin harvoin puhtaasti yhtä mallia, useimmiten kokonaisuudessa on osia kaikista malleista.

”Kuntoutus- ja palveluohjauksen...”

Katariina Perttula (2003) jaottelee palveluohjauksen kahteen tyyppiin: moderniin ja postmoderniin. Näistä ensimmäinen vastaa Mueserin ym. (1998) esittämää perusmallia. Perttula (2003, 63–67) tarkoittaa modernissa viitekehyksessä toteutuvalla palveluohjauksella sitä, että työntekijä koordinoi ja järjestää asiakkaan tarvitsemia palveluja onnistuneen tiimityön kautta. Postmoderni palveluohjaus on tässä erityisesti asiakaslähtöisyyttä korostavaa ohjausta, jossa työntekijä kulkee asiakkaan rinnalla ja on käytettävissä yksilöllisessä prosessissa, ja jossa asiakas itse ottaa kantaa ja vaikuttaa omaan kuntoutumiseensa.

Tässä Perttulan jaottelussa edellä mainittu Pietiläisen ja Seppälän palveluohjauksen määritelmä lähestyy ensimmäistä, eli modernin palveluohjauksen mallia. Suomessa on toteutettu hankkeita, joissa korostuvat myös postmodernin palveluohjauksen ulottuvuudet. Mielenterveyskuntoutuksen hankkeista esimerkiksi edellä mainitut Turvanenhanke (Nouko-Juvonen 2001) ja Kotikuntoutushanke (Vallo 2004; Notko ja Järvikoski 2004) edustavat erityisesti postmodernia palveluohjausta. Niissä korostuvat ohjaajan läsnäolo ja asiakkaan kuuleminen.

Nämä mainitut jaottelut – Mueserin perus- / yhteisö- / voimavaariorienteinen malli ja Perttulan moderni / postoderni malli – on tehty alun perin palveluohjauksen erittelyyn. Niissä kuvatuissa toiminnan sisällöissä ei kuitenkaan ole mitään sellaista, mikä ei soveltuisi myös kuntoutusohjaukseen. Käsitteiden käytön yhteydessä mahdolliset erot liittyvät toiminnan puitteisiin, ei sisältöön. Nämä alkuperäiset erot puitteissa, esimerkiksi maksajatalon ja toiminnan kokoaikaisuuden osalta, ovat myös vähitellen sekoittumassa. Enää ei ole löydettävissä erottavaa periaatetta, missä ja millä resursseilla toteutetaan toisaalta kuntoutusohjausta ja toisaalta palveluohjausta.

Kuka ohjaa ja millä resursseilla?

Useissa projekteissa ja hankkeissa palveluohjaus on sijoitettu työtteeksi nykyisten työntekijöiden, esimerkiksi sosiaalityöntekijän, kotihoidon työntekijän, lastentarhanopettajan tai kehitysvammaohjaajan, työhön. Näin tehtiin muun muassa laajassa pitkäaikaissairaiden ja vammaisten lasten ja nuorten sekä heidän perheidensä tukemiseen tähdänneessä valtakunnallisessa hankkeessa (Pietiläinen 2003). Myös Kuntaliiton ja Stakesin hankkeessa ”Kunta ja mielenterveyskuntoutuja” (Kokkola ym. 2002) haettiin case management -mallia nykyisten toimijoiden työn sisältöön. Työttömien nuorten Nytku-hankkeessa (Linnossuo 2004) haettiin tapaa toteuttaa palveluohjausta nimeämättä ketään palveluohjaajaksi.

Näissä hankkeissa on tavoiteltu palveluohjausta toimintatapana (Pietiläinen 2003, 35), ei varsinaisen päätoimisen palveluohjauksen järjestämistä. Näin toteutuva palveluohjaus lienee korkeintaan perusmallin mukaista palveluohjausta (ks. edellä Mueser ym. 1998), jossa koordinoidaan asiakkaalle sopivien palveluiden toteutumista. Muita palveluohjauksen ulottuvuuksia (yhteisöllinen tuki, yhdessä tekeminen, valtaistumisen intensiivinen mahdollistaminen) saavutettaneen riittävien resurssien puuttuessa vain satunnaisesti.

Suhtaudun pessimistisesti ajatukseen, että palveluohjaus voisi toteutua ilman erityistä resursointia muiden sosiaali- ja terveydenhuollon töiden ohessa. Projektin antaman tuen jälkeen palveluohjauksellisuus työtteenakin on vaarassa pudota pois käytännön työstä muiden kiireiden ja paineiden alla. Koulutustarpeen kannalta ajatus, että kaikkien sosiaali- ja terveydenhuollon työntekijöiden palveluohjaustaitoja ylläpidettäisiin niin, että kulloinkin asiakkaalle nimetty palveluohjaaja todella toimisi palvelu- tai kuntoutusohjaajana muun työn ohella, tuntuu lähinnä utopistiselta.

Kuntoutus- tai palveluohjaajan toivotaan palvellevan ja edistävän kokonaisuutta, asiakkaan koko

”Kuntoutus- ja palveluohjauksen...”

kuntoutusprosessin toimivuutta, ei minkään tietyn organisaatiotahon toimintaa. Hänet pyritään mieltämään sillanrakentajaksi kaikkien toimijoiden välille. Palvelua ei kuitenkaan voi sijoittaa tyhjän tilaan organisaatioiden ja muiden toimijoiden väliin, kuntoutus- tai palveluohjaaja on aina itsekin jonkin tahon palkkaama työntekijä. On pohdittava, minkä organisaatioiden toimintana tähän tavoiteltuun riippumattomuuteen voitaisiin päästä mahdollisimman hyvin. Tämän saavuttaminen lienee erityisen vaikeaa, jos päättävät viranhaltijat itse ovat kuntoutus- tai palveluohjaajia. Ehkä tavoite, että ohjaus tapahtuisi yksittäisten organisaatioiden ulkopuolella, erikoissairaanhoidon, perusterveydenhuollon, yksityisen sektorin ja vakuutusjärjestelmien välimaastossa, toteutuu nykyisellään melko hyvin erikoissairaanhoidon kuntoutusohjauksessa, jossa kuntoutusohjaaja ei itse tee mitään kuntoutus- tai etuuspäätöksiä.

Nykyisissä hankkeissa ”oman työn ohella” toimiville palveluohjaajille järjestetään myös koulutusta. Näin on päästy eteenpäin siitä vaiheesta, jossa vain kirjoitettiin yhdyshenkilön nimi asiakkaiden kuntoutussuunnitelmiin. Tavoite, jossa työntekijät yleisesti oppisivat palvelu- tai kuntoutusohjauksellisen lähestymistavan työhönsä, on oikein hyvä. Laaja-alaisessa moniammatillisessa kuntoutustyössä on hyvä nimetä myös vastuuhenkilöitä. Tämä ei kuitenkaan korvaa tarvetta rakentaa haastavimpien kuntoutusalueiden kuntoutus- ja palveluohjaus kokopäivätyöksi. Myös erikoissairaanhoidon kuntoutusohjaus on vaarassa jäädä muiden tehtävien jalkoihin niissä tilanteissa, joissa sitä tehdään osana aikaisesta muun työn ohella.

Erityisesti mielenterveyskuntoutuksessa palveluohjausta on kokeiltu kokopäiväisenä työnä (esim. Vallo 2004; Hyttinen 2001). Näissä kokeiluissa toiminta on nähty tarkoituksenmukaiseksi ja tarpeelliseksi. Vastaisuudessa tarvitaan päätoimisia ja vakituisia kuntoutus- tai palveluohjaajia paljon enemmän ja useammalle asiakasryhmälle, kuin mitä nykyisin sairaanhoitopiirien kuntoutusohjauksessa on. Ei ole mielekäästä erotella toimintoja joko kuntoutus- tai

palveluohjaukseksi. Olennaista on varata riittävät resurssit kehittää ja laajentaa näitä toimintoja yhteisesti, myös nimenomaan tähän toimintaan koulutettuja ammattiryhmiä hyödyntäen.

Ennen nykyisiä ammattikorkeakoulututkintoja ei ole ollut kuntoutus- tai palveluohjaajan ammattiin varsinaisesti valmistavaa koulutusta. Kuntoutusohjaajina on toiminut yleensä jo muusta sosiaali- tai terveydenhuollon työstä kokemusta saaneita ammattilaisia. Pätevyysvaatimuksena erikoissairaanhoidon virkoihin on ollut vähintään opistoasteen sosiaali- tai terveydenhuollon tutkinto. Tässä on ollut ”vaarana” työn sisällön ohjautuminen aikaisemman ammatin mukaan, ja siten laaja-alaisuuden kärsiminen. Etuna on ollut, että jollain sosiaali- ja terveydenhuollon alueella jo toiminut ammattilainen tuntee oman kokemuksensa perusteella organisaatioiden toimintaa ja yhteistyön mahdollisuuksia.

Ammattikorkeakouluista kuntoutusohjauksen ja -suunnittelun koulutusohjelmasta valmistuu kuntoutuksen ohjaaja (amk). Koulutus alkoi Jyväskylässä vuonna 1997. Olen osallistunut Rovaniemellä tämän koulutusohjelman kehittämiseen ja toteutukseen. Opiskelijat saavat laaja-alaisen tietämyksen muun muassa kuntoutuksen eri toiminta-alueista, tarpeista ja asiakasryhmistä. Koulutuksessa keskitytään paljolti moniammatillisen yhteistyön ja asiakaslähtöisyyden merkitysten sisäistämiseen. Spesifimpi tieto eri asiakasryhmien tai organisaatioiden tarpeista ja lähtökohdista jää kunkin opiskelijan hankittavaksi käytännön harjoittelussa tai tulevassa työelämässä kiinnostuksensa ja suuntautumisen mukaan.

Uudessa koulutuksessa korostetaan kuntoutuksen laaja-alaisuutta. Koulutuksesta valmistuu nimenomaan kuntoutus- ja palveluohjauksen päteviä ammattilaisia, joiden osaaminen sisältää kuntoutus- ja palveluohjauksen eri ulottuvuudet. Toivon, että sosiaali- ja terveydenhuollon järjestelmät osaavat tulevaisuudessa hyödyntää tätä osaamista kuntoutujien eduksi.

”Kuntoutus- ja palveluohjauksen...”

Lopuksi

Kuntoutus- ja palveluohjaus ovat välttämättömiä osia sosiaali- ja terveydenhuoltoon. Niiden käytännön toteutus on kuitenkin selkiytymätöntä, pirstaleista ja tavoitteiltaan ja kannanotoiltaan kirjavaa. Olemassa olevia koulutuksia ja ammatillisia resursseja ei vielä osata käyttää tarkoituksenmukaisesti hyväksi. Käsitteiden käyttöä tulisi selkeyttää. On varattava riittävät resurssit, jotta toimiva käytännön järjestelmä syntyy.

Termien kuntoutusohjaus ja palveluohjaus sisällöille ei löydy periaatteellista eroa. Kyse on kaikkien hienojakoisempien määritelmien jälkeen lopulta asiakkaan ja hänen perheensä tukemisesta ja ohjaamisesta, eri toimintavaihtoehtojen hakemisesta sekä eri toimijoiden välisen yhteistyön kehittämisestä. Aila Järvikoski ja Kristiina Härkäpää (2004, 212) käyttävät käsitettä ”kuntoutuksen palveluohjaus”. Se on kuvaava ja hyvä käsite. Laajasti ymmärrettynä kuntoutus sisältää kaikki ne toiminta-alueet, joilla palveluohjausta käytetään. Kuntoutus-sanan mukanaoloa puoltaa se, että sanana se ehkä yhdistetään pikemmin asiakaslähtöiseen ja voimavaraorienteiseen työskentelyyn kuin asiakkaan puolesta tai asiakkaalle tekemiseen. Nykyisissä ohjauksen tarpeissa tarvittaneen erityisesti asiakkaan valtaistumista tukevia lähestymistapoja. Olisi myös toivottavaa, että käsite kuntoutusohjaus säilyisi näkyvillä, jotta palveluja edelleen kehitettäessä osattaisiin hyödyntää jo saatu kokemus. Ei liene tarkoituksenmukaista kehittää kuntoutusohjausta toisaalla ja kuntoutuksen palveluohjausta toisaalla. Näin olen itse päätenyt käyttämään käsitettä ”kuntoutus- ja palveluohjaus”.

Kuntoutus- ja palveluohjaukseen erikoistunutta ammattikorkeakoulutusta järjestetään nykyään. Päteviä ammatillaisia on jo valmistunut kuntoutuksen ohjaaja -koulutuksesta. Myös sosionomin (amk) koulutus antaa tähän työhön hyvät valmiudet. Nyt tarvitaan yhteistyötä ja määrätietoisuutta rakennettaessa kattava kuntoutus- ja palveluohjausverkosto sitä ensisijaisesti tarvitseville asiakkaille.

Yhdenmukainen käytäntö koko maassa selkeyttäisi kokonaisuutta ja helpottaisi oikean tiedon saamista niin asiakkaille kuin eri sektoreiden työntekijöillekin. Jotta kuntoutus- ja palveluohjaus voi todella edistää kuntoutumista ja säästää yhteiskunnan resursseja, täytyy olla selkeä kuva, mitä se on ja missä ja kenelle sitä on tarjolla.

Palvelu ei voi täyttää tehtävänsä, ellei siihen haluta sijoittaa muutenkin kuin retorisesti. On perustettava kuntoutus- tai palveluohjaajien virkoja tai toimia, työpaikkoja, joihin valitaan laaja-alaisen koulutuksen saaneita, asiakaslähtöiseltä pohjalta toimivia työntekijöitä. Tarvitaan yhteistyötä ja määrätietoisuutta kuntoutus- ja palveluohjauksen kehittämisen ympärillä työskentelevien henkilöiden ja organisaatioiden välillä.

Kirjallisuus

- Ala-Nikkola, Merja & Valokivi, Heli (1997) Yksilökohtainen palveluohjaus käytäntönä. Loppuraportti sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmää ja yksilökohtaista palveluohjausta (case management) koskeneesta tutkimuksesta Hämeenkyrössä ja Tampereella. Raportteja 215. Helsinki: Stakes.
- Etherington Kim (toim.) (2002) Rehabilitation Counseling in Physical and Mental Health. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Hyttinen, Leena (2001) Yhteisellä matkalla. Palveluohjauksen toimintamallia hakemassa. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Järvikoski, Aila & Härkäpää, Kristiina (2004) Kuntoutuksen perusteet. Helsinki: WSOY.
- Kokkola, Anita & Kiikkala, Irma & Immonen, Tuula & Sorasa, Minna (2002) Mitä Sinä elämältäsi haluat? Asiakaslähtöinen mielenterveyttä edistävä toimintamalli. Helsinki: Suomen Kuntaliitto & Stakes.
- Lehdonvirta, Jaana & Peltola, Ulla (2005) Maahanmuuttajien kuntoutusluotsauksen palvelumalli. Teoksessa Kristiina Härkäpää & Ulla Peltola (toim.) Maahanmuuttajien työllistymisen tukeminen ja kuntoutusluotsaus. Työselosteita 29. Helsinki: Kuntoutussäätiö, 81–95.
- Linnossuo, Outi (2004) Syrjäytymisestä selviytymiseen? Arviointitutkimus työttömien nuorten palveluohjauksesta. Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 61. Helsinki: Kela.
- Mattsén, Kirsti (koonnut) (2002) Kuntoutusohjaus ja kuntoutusohjauksen prosessit Pirkanmaan sairaanhoitopiirissä. www.pshp.fi/tuty/julkaisut/index.htm. Pirkanmaan sairaanhoitopiiri. Tampere.

”Kuntoutus- ja palveluohjauksen...”

- Mueser, Kim, T. & Bond, Gary R & Drake, Robert, E. (1998) Models of community care for severe mental illness: a review of research on case management. *Schizophrenia bulletin* 24 (1), 37–74.
- Notko, Tiina & Järvikoski, Aila (2004) Voimaa kuulluksi tulemisesta. Mielenterveyskuntoutujien kotikuntoutusprojektin arviointi. Työselosteita 26. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Notko, Tiina (tekeillä) Erikoissairaanhoidon kuntoutusohjaajat asiakkaidensa aseman näkijöinä ja tukijoina. Väitöstutkimuksen kolmas osatutkimus. Lapin yliopisto, yhteiskuntatieteiden tiedekunta.
- Nouko-Juvonen, Susanna (2001) Turvassa? Turva-asumisprojektin loppuraportti. Helsinki: Kuntoutussäätiö
- Perttula, Katariina (2003) Palveluohjauksen vaihtoehdot – Pitkäaikaissairaiden ja vammaisten lasten ja nuorten ja heidän perheidensä palveluohjauksoikeilun arviointitutkimus. FinSoc arviointiraportteja 2. Helsinki: Stakes.
- Pietiläinen, Erja (toim.) (2003) Lapsi, perhe ja palveluohjaus: pitkäaikaissairaiden ja vammaisten lasten ja nuorten sekä heidän perheidensä palveluohjauksoikeilu 2001–2003. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Pietiläinen, Erja & Seppälä, Heikki (2003) Palveluohjaus asiakastyössä ja organisaatiossa. Helsinki: Kehitysvamma-liitto.
- Suomen Kuntaliitto ja Suomen kuntoutusohjaajien yhdistys ry. (2003) Kuntoutusohjausnimikkeistö – opas sisältöön ja käyttöön. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Suominen, Sauli (toim.) (2002) Henkilökohtainen palveluohjaus. Case management mielenterveystyössä. Helsinki: Omaiset mielenterveystyön tukena Uudenmaan yhdistys.
- Toijanen, Maire (2003) Kuntoutusohjaus ja kuntoutusohjaaja. Julkaisussa Suomen Kuntaliitto ja Suomen kuntoutusohjaajien yhdistys ry. Kuntoutusohjausnimikkeistö – opas sisältöön ja käyttöön. Helsinki: Suomen Kuntaliitto, 7–15.
- Vallo, Pirjo (2004) Välittämisen aika. Hyvän mielen talo ry:n Kotikuntoutus-projekti 2000–2004. Loppuraportti. Oulu: Hyvän mielen talo ry.